

UOT: 801. 73

SƏBUHİ İBRAHİMOV

“KƏŞKÜLÜN-NUR” ƏSƏRİNDƏ MƏNTİQİ YANAŞMA ÜSULLARI

Məqalədə məntiqi təfəkkür metodunun əsas predmeti, funksiyaları, formalaşması və həyata keçmək imkanlarını əks etdirən hadisələrlə bağlı yetkin bir mövzu ətrafında bilgilər verilmişdir. Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvaninin “Kəşkülün-Nur” kitabında verilən bu məqamlar bir daha əsərin zəngin xüsusiyyətlərindən xəbər verir. Naxçıvana dair əlyazma mətnlərinin filoloji və tekstoloji cəhətdən tədqiqi zamanı aşkar olunan əsərin məzmunu müasir dövrümüzün ən qiymətli mənbələrindən hesab olunur. Əsərdə nəinki məntiqi yanaşma üsulları, həmçinin bəşəri ideyaların, insani prinsiplərin saf və sağlam tərzdə formalaşması, elmi-fəlsəfi idraka söykənərək hərəkət və davranış tərzini, təfəkkür metodunun bir çox zəruri formaları, fəlsəfi funksiyaları, mənəvi-ruhi sferaların, mədəni qaydaların və bütövlükdə əxlaqi prinsiplərin müxtəlif növləri öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: Naxçıvan, əlyazma, məntiq, üsul, “Kəşkülün-nur”, əsər.

Naxçıvana dair əlyazmaların araşdırılması zamanı müəyyən olmuşdur ki, dərin bilik və bacarığa malik olan Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvaninin “Kəşkülün-Nur” (“Nur qabı”) kitabı elmi-fəlsəfi və eyni zamanda məntiqi baxımdan çox qiymətli tədqiqat əsəridir. Əsərin məzmunu teoloji cəhətdən izah edilsə də, müxtəlif dünyəvi elm sahələrinin zənginliyindən xəbər verir. Kitabın yazılma tarixi isə XIX əsrin axırlarına təsadüf etsə də, tarixi baxımdan əvvəlki dövrlərin məntiqi hadisələri ilə zəngindir. Məntiqi hadisələrlə bağlı əsərdə seçiləcək bir rəvayətin qeyd edilməsi və ətraflı izah edilməsi daha çox diqqət çəkir. Belə ki, Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvani əsərdə hadisələri məntiqi təfəkkür anlamında verir. Müəllif istinadlara əsasən yazır: “Bir gün Peyğəmbər əleyhissalam meyl eylədi Əli əleyhissalamla mülaqat (həmsöhbət) olsun. Gəldi həzrət Əli əleyhissalamın dövlətخانəsinə (mənzilinə) Xatuni-qiyamət (qiyamətin ən xoşbəxt qadını – Fatimeyi-Zəhranın ləqəblərindən biri) salamullah əleyhadan xəbər aldı ki, Əli ibn Əbi Talib əleyhissalam hardadır? Ərz eylədi, bir saat olar ki, xaricə təşrif aparıb (bayıra çıxıb). Həzrət Rəsul (s) buyurdu: Ya Fatimə, Həsəneyni (Həsən və Hüseyin) hazır eylə atalarının ətrini onlardan istişmam (iy, qoxu almaq, ətrin iyini almaq) edərəm. Xatuni-qiyamət salamullahi-əleyha Həsəneyni hazır eylədi. Rəsuli-Xuda (s) Həsəneyni (ə) qucağına alıb çox mərhəmət və nəvazişlər şahzadələrə eylədi. Bu halda Salmani-Farsi hazır oldu. Bəəd izn və salamu-cavab (izn və salamın cavabından sonra) əgləşdi. Sonra Xatuni-qiyamət süfrə gətirib; bir kasa nurani və rövşən ba səfa əsəl (bal) ilə mümillu (usandırın) bir nazik, çox lətif tük əsəlin üstündə o Həzrətin hüzuruna qoydu ki, meyl eyləsinlər. Həzrət kasaya, əsələ və tükə nəzər edib gördü çox lətif və müsəffadılar (saf, təmiz). Buyurdu: Ya Həsən, ya Hüseyin, ya Fatimə, ya Salman hər birimiz bu kasanı, bu əsəli və bu tükü bir zadə təşbih edək, bəəd (sonra) əl onun tərəfinə uzadaq. Bəs Salman, əvvəl sən təşbih (bənzətmə, yozmaq) eylə. Salman ərz eylədi; Dindar şəxs bu kasadan rövşənraxdır və onun iymanı bu əsəldən şirinraxdı, amma vəfat edəndə iymanlı qəbrə getmək bu tükədən nazikraxdı. Həzrət təhsin (tərif, afərin) eylədi” [1, s. 305].

Əsərdə verilən bu deyim kamil insanın mənəvi saflığından xəbər verir. İnsani keyfiyyətlərə malik olan ruhani şəxsin sifəti təbii ki, rövşən və nurlu olmalıdır. Üzüqara olmaq möminin sifətlərindən deyildir. Çünki möminin baldan şirin iymanı onun üzünün nurlu olmasının səbəb və nişanə əlamətlərini bildirir. Həmçinin məntiqi təfəkkür baxımından belə hasil olur ki, kamil

insanın nəfsani istəkləri onun tükdən nazik hesab edilən iymanlı həyatdan köçməsinə böyük əngəldir. Çünki nəfsi istəklər insanın böyük düşmənidir.

Sonra İmam Həsənə işarə edildi: “İmam Həsən əleyhissalam ərz etdi; Padşahlıq bu kasadan rövşənraxdı, məmləkətin mənafeyini padşahlıqda sərf etməyə bu əsəldən şirinraxdı və padşahlıqda ədalət etməyə bu tükdən nazikraxdı” [1, s. 305].

Hər bir rəhbərliyin öz məsuliyyəti olduğu kimi padşahlıq vəzifəsinin də öz ciddi yanaşma metodu və idarəetmə tərziləri var. Belə ki, padşahlıq millətin, dövlətin görünən nurlu simasıdır. Ona, idarə etdiyi ölkə, məmləkət və orada yaşayan insanların mənafeyi üçün səy göstərmək nə qədər şirin və şərəflidir. Təbii ki, rəiyyətin hamısını tam özündən razı salmaq çətin və məşəqqətli olduğu üçün əsərdə ədalət prinsipi tükdən nazik və incə olduğu haqlı olaraq qeyd edilir.

“İmam Hüseyin əleyhissalam ərz etdi; Elm bu kasadan rövşənraxdı və elmi anlamaq bu əsəldən şirinraxdı, amma elmə əməl etməyə bu tükdən nazikraxdı. Həzrət təhsin buyurdu” [1, s. 305].

Elmin nurlu kasadan daha parlaq olması, elmi anlamağın balın şirinliyindən üstünlüyü və elmə əməl etməyə tük qədər nazik olması şair və yazıçılarımız tərəfindən də qələmə alınmışdır. Hətta XV əsr Azərbaycan sufi mütəfəkkirlərindən olan Dədə Ömər Rövşəni özünün “Miskinlik kitabı” əlyazmasında yazırdı:

Əməl etməyə elm ilə alim,
Olur cahil, olub nəfsinə zalim [2, s. 34a].

Həmçinin Azərbaycanın dahi şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi də əsərlərində elmə çox böyük önəm vermişdir:

Elm ilə, ədəblə tanınar şərəf,
Mirvari olmasa nə lazım sədəf.
Qüvvət elmdədir, başqa cür heç kəs,
Heç kəsə üstünlük etməyə bilməz.
Hər uca rütbədən biliniz fəqət,
Alimin rütbəsi ucadır əlbət.
Elm öyrənməyi ar bilən hər kəs,
Dünyada mərifət qazana bilməz [3].

“Elm həqiqəti öyrənir, həyatın qanunauyğunluqlarını, təbiətin sirlərini bir-birinin ardınca kəşf edir. Elmlə məşğul olmaq, hər şeydən əvvəl, həqiqəti axtarmaq deməkdir, həqiqəti axtarmaq isə gözəlliyin sorağında gəzmək, onu kəşf etməkdir. Çünki həqiqət gözəllikdən, gözəllik isə həqiqətdən ayrı deyildir. Gözəllik duyğusu varlığın inikası, mövcud həqiqətin idrakıdır. İnsan bütün varlığı ilə gözəlliyə can atır və deməli, həqiqi gözəlliyi duymaq, dərk etməyə üçün elm öyrənmək vacibdir.

Elm həm də dünyagörüşüdür, insanı yüksəldən mənəvi ucalıqdır. İnsan yalnız elmi, bacarığı ilə başqalarından fərqlənə, onlara nisbətən üstün mövqeyə malik ola bilər” [3].

Əsərdə verilən bu məntiqi üsul, elmin dəyərindən, onu anlamağın zəruriliyindən və əməl edib həyata keçməsi zərurətini bir məqsəd kimi qarşıya qoyur.

Sonra Fatimeyi-Zəhraya işarə olundu: “Fatimeyi-Zəhra əleyhassalam ərz etdi; Salehə övrətlər bu kasadan rövşənraxdı və onların nəzərlərində həya və abr bu əsəldən şirinraxdı, amma naməhrəmlərin gözlərindən özlərini saxlamaq və məstur (qapalı) etməyə bu tükdən nazikraxdı” [1, s. 305].

Həqiqən bu mənalar qadının ismətindən, gözəlliyindən və ana kimi müqəddəsliyindən xəbər verən məntiqi yanaşmalardan biridir.

Sonra Rəsuli-Əkrəm (s) buyurdu: “Əli əleyhissalamın yeri boşdu. Ta görək onun xatiri-şərifinə nə yetişəcək. Bu xüsusda, bu halda Əmirəl Möminin əleyhissalamın avazi-şərifli (şərəfli səsi) gəldi ki, bismillahir-rəhmanir-rəhim deyib daxil olanda nəzəri-ənvarı (nurlu baxışları) Rəsuli-Xuda (s), Həsəneyn əleyhüməssalama, Fatimə salamullahi əleyha, Salman rəziyəllahu ənhu və kasaya düşdü ki, əyləşiblər. Lakin heç biri kasaya əl uzatmayıblar. Əmir əleyhissalam salam edib – Həzrət Rəsul (s) cavab rəddi (salamın cavabın aldı) buyurdu ki, ya Əli xoş gəldin. Gəl ki, əcəb söhbətimiz var. Ərz eylədi, ya Rəsuləllah (s) dörd nəfər əshabdan qapıda durub müntəzir iznidirlər. Rəsuli-Xuda (s) məzun edib onlar da daxil oldular. Fatimeyi-Zəhra (ə) bəs pərdə arxasına təşrif apardı. O əshab, Abuzzər, Əmmari-Yasir, Cabir Ənsari və Abdullah Ənsari idilər. Həzrət izn verib əgləşdilər. Bəs Həzrət Rəsul (s) cəmi əhvalati-sabiqəni (olan əhvalatları) Əmirəl Möminin əleyhissalama dedi. Sonra buyurdu, ya Əli növbə sənindi. Ərz eylədi izn verin əvvəl bu səhabələr təşbihlərin ərz eyləsinlər bəəd mən də ərz edərəm. Həzrət Abuzzərə mütəvəccə olub buyurdu: Əvvəl sən degilən. Abuzzər ərz eylədi, ya Rəsuləllah (s) sənin şəriətin bu kasadan rövşənraxdı, şəriət yolu ilə getmək bu əsəldən şirinraxdı, amma şəriətə əməl etmək bu tükdən nazikraxdı. Həzrət Rəsul (s) təhsin eylədi” [1, s. 305-306].

Bu məntiqi deyimin anlamı onu deməyə imkan verir ki, nə qədər nurlu və parlaq adlandırılan Peyğəmbər şəriəti, o şəriətin yolu ilə gedib onun şirinliyini anlamaq, bu şəriətə əməl etməyin tük qədər nazik və incə tellər üzərində olduğu danılmazdır.

“Əmmari-Yasir ərz eylədi, Quran bu kasadan rövşənraxdı, tilavəti-Quran (Quranı gözəl avazla oxumaq) bu əsəldən şirinraxdı, amma Quranın əhkamına (hökmlərinə) əməl etməyə bu tükdən nazikraxdı. Həzrət təhsin eylədi” [1, s. 306].

Sonra digər əshaba işarə edildi. Cabir Ənsari ərz eylədi: “Namaz bu kasadan rövşənraxdı, namaz qılmaq bu əsəldən şirinraxdı və namazda hüzeni-qəlbilən olmaq bu tükdən nazikraxdı. Həzrət təhsin eylədi” [1, s. 306].

“Abdullah ərz eylədi, Zəkət bu kasadan rövşənraxdı, zəkəti diqqətilən əda etməyə bu əsəldən şirinraxdı və zəkəti müstəhəqqə (haqqı olan, ehtiyacı olan, möhtac) yetirmək bu tükdən nazikraxdı” [1, s. 306].

Əmirəl Möminin əleyhissalam ərz eylədi, qonaq bu kasadan rövşənraxdı, qonağa izzəti-əhtiram etməyə bu əsəldən şirinraxdı, amma qonağı özündən razı salmaq bu tükdən nazikraxdı. Həzrət təhsin eylədi və buyurdu: Həqqən ya Əli. Hər nə ki, səndən eşitdim hamısı cavanmərdlikdən və səxavətdəndi” [1, s. 306].

Məntiqi yanaşmanın ən üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, adət-ənənələrimizin rəmzi olan qonaq qarşılamaq və qonağı razı halda yola salmaq keyfiyyətləri əsərdə öz əksini tapmışdır. Belə ki, adət-ənənələrimizə uyğun olaraq qonağın nurlu gəlişi xeyir-bərəkət rəmzi, ona göstərilən izzət və əhtiram şirinlik yozumuna, onu özündən razı salmaq isə incəlik zərurətində qeyd olunmuşdur.

“Bəəd əz an (ondan sonra) Əmir əleyhissalam ərz eylədi, ya Rəsuləllah (s) hala (indi) növbə Siz cənabındı. Rəsuli-Xuda (s) buyurdu: Mərifəti-həqq bu kasadan rövşənraxdı, mərifəti-həqqi anlamaq bu əsəldən şirinraxdı, amma mərifətə əməl etməyə bu tükdən nazikraxdı. Hamı təhsin eylədi” [1, s. 306].

“Bəs Həzrət istədi ki, mübarək əlin kasaya uzatsın Cəbrayıl (ə) ərz eylədi, ya Rəsuləllah (s) bu təşbihəti (bənzətməni) Sizlər bəyan edən vaxtdan mən Sizin xidmətinizdə hazırım. Mənim də bir təşbihəm (bənzətməm) var. Həzrət Rəsulullah (s) buyurdu: Degilən. Ərz eylədi, Xudavəndi-Təbarək və Təala bu kasadan rövşənraxdı, Allahın əmri və rzası ilə rəftar etməyə bu əsəldən şirinraxdı, amma Allahı özündən razı etməyə bu tükdən nazikraxdı” [1, s. 307].

“Bəəd əz an (ondan sonra) ərz eylədi, ya Rəsuləllah (s) bu kasanı mən Allahın hökmü ilə gətirdim Behiştədən. Bu tükü filan Hurüleynin (behiştin huri gözlü qadını) zülfündən coda (ayırmaq) edib bu kasanın üstündən çəkdim. Allahın məqsudi bu idi ki, görsün Siz bu kasanın üstündə nə sözlər bəyan edəcəksiz. Həqqən ki, o zadı ki, Allahın rzasıydı Sizdən birruz (yaxşı iş) zühura gəldi” [1, s. 307].

“Hala Pərvərdigari-Aləm özü bir təşbih edir və buyurur; Ya Məhəmməd (s) Behişt ki, səndən, sənün ümmətindən və Əli ibn Əbi Talib əleyhissalamın dostlarından ötrü xəlq eyləmişəm bu kasadan rövşənraxdı, Behiştin nemətləri bu əsəldən şirinraxdı, amma pole-siratdan (qiyamətdə olan sırat körpüsü) bəndələrimin keçməsi bu tükədən nazikraxdı. Bu söz ki, bu kəlmənin başındaydı ondan sonra əllərin kasaya uzadıb meyl eylədilər. Həzrət Rəsulin məqsudi bu idi ki, istəmirdi Əli əleyhissalam təşrif gətirməmiş meyl eyləsin” [1, s. 307].

Nəticə olaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, “Kəşkülün-nur” əsərində məntiqi yanaşma üsulları və onları yaradan amillər milli mentalitetimizi canlandıran, onu həyata keçirən əsas dəyərlərdən biridir. H.M.Naxçıvaninin elmi-fəlsəfi mənbələrə söykənən bu kitabı adə-ənənələrimizi yaşatmaqla bərabər, milli ruhun inkişafına təkan verən və millətimizin milli varlığının güdrətlənməsində olduqca əhəmiyyətli tədqiqat əsəridir.

ƏDƏBİYYAT

1. نخجوانی حاج ملا محمد، کشکول النور، 1312 ه.ق.، ص 560
2. Rövşəni Dədə Ömər. Divan. Azərbaycan MEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, B-778.
3. <https://www.testbook.az> › essay › show › quvvət-elmde

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: s.ibrahimov71@mail.ru

Sabuhi İbrahimov

MEANS OF LOGICAL APPROACH IN “KASHKULUN-NUR” WORK

The paper provides information on a mature topic related to the logical thinking phenomenon, explaining its emergence, formation, and implementation. These points given in Haji Molla Mohammad Nakhchivani's book “Kashkulun-nur” again show the work's richness. This work, discovered during the philological and textual study of manuscript texts about Nakhchivan, is considered one of the most valuable sources of our time. The book reflects not only the methods of the logical approach but also the formation of human principles of human ideas purely and healthily, the way of action and behavior based on scientific and philosophical cognition, many necessary forms of thinking, various types of spiritual spheres, cultural rules and moral principles.

Keywords: *Nakhchivan, manuscript, logic, method, “Kashkulun-nur”, work.*

Сабухи Ибрагимов**МЕТОДЫ ЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ТРУДЕ «КАШКУЛУН-НУР»**

В статье представлена информация по назревшей теме, связанной с событиями, отражающими основной предмет, функции, формирование и реализацию метода логического мышления. Эти моменты, приведенные в книге Хаджи Моллы Мохаммада Нахчывани «Кашкулун-Нур», еще раз показывают богатство этого произведения. Содержание произведения, обнаруженное при филологическом и текстологическом изучении рукописных текстов о Нахчыване, считается одним из ценнейших источников современности. Работа включает в себя не только логические подходы, но и формирование человеческих идей, человеческих принципов чистым и здоровым образом, действия и поведения, основанные на научном и философском понимании, в целом отражены многие необходимые формы мышления, философские функции, духовные и эстетические сферы, культурные правила и моральные принципы.

Ключевые слова: *Нахчыван, рукопись, логика, метод, «Кашкулун-нур», произведение.*

(AMEA-nın həqiqi üzvü Möhsün Nağısoylu tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 16.01.2021

Son variant 18.07.2021